

ПАВЛЕ ИВИЋ КАО ИСТОРИЧАР ЈЕЗИКА*

Научни опус Павла Ивића импозантан је и разноврстан. Он обухвата више језичких области и дисциплина, али централно место заузимају дијалектологија и историја српског језика. Задатак овога рада јесте да представи онај део стваралаштва Павла Ивића који се односи на историју језика.

Кључне речи: Павле Ивић, лингвистика, историја језика.

Павле Ивић, један од водећих српских интелектуалаца свога времена, централна личност српске науке о језику друге половине 20. века и значајно име светске лингвистике, успешно се огледао у више дисциплина – српск(охрватск)а, јужнословенска и општесловенска дијалектологија, историја језика, фонологија и фонетика, етимологија, ономастика, лексикографија, стандардологија, планирање језика и језичка политика.¹

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Осим на плану науке, Павле Ивић је био веома ангажован и на јавној сцени. Сматрао је то делом служења своје народу. Био је активан нарочито у време велике медијске пропаганде против српског народа и наше земље, коју је називао сатанизацијом без преседана у историји света. Настојао је да поправи искривљену слику о нама, да својим написима допринесе реалном сагледавању актуелних догађаја у нашој земљи, обавести светску јавност о њима, али и о предисторији наше сложене друштвене, политичке и националне ситуације, јер се, како је говорио, узроци актуелног стања не могу схватити ако се не пође од прошлости. Колико је било то ангажовање, говори књига његових полемичких списа, која има преко 1000 страна, а у којој је велики део посвећен овим проблемима, П. Ивић, *Полемички списи*, књ. 1, прир. Р. Стијовић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2014.

Бројне научне и популарно писане текстове Ивић је посветио српско-хрватским језичким и националним односима. Пажњу је усмеравао нарочито на време постојања заједничког, српскохрватског књижевног језика, тачније на време од када је званични Загреб преузео Вуков модел књижевног језика, па до дефинитивног српско-хрватског

Следећи најновије токове науке о језику, али се и ослањајући на позитивне тековине традиционалне лингвистике, Павле Ивић је успео да у интерпретацији језичких чињеница дође до решења која „значајно и трајно обогаћују доктрину светске лингвистике“, како истиче Слободан Реметић. Сам Ивић о томе каже: „Прихватање нових тековина у науци никад нисам схватао као безусловно одбацавање старих. Нови методи су добри као проширење методског арсенала науке, а не као замена за оно што су постигла претходна поколења“.² Мало се који лингвиста може похвалити да се по њему зове нека појава у науци о језику, а Павле Ивић је фонологији дао закон о понашању дистинктивних обележја у затвореним фонолошким системима, односно Ивићев закон, како га је назвао знаменити Исак Ревзин.

Основна интересовања Павла Ивића везана су за дијалектологију и историју језика. Његов, по обиму и значају импозантан, научни опус почео је дијалектолошком студијом о Галипољским Србима, а наставио се систематским прегледом српских народних говора, написаним на немачком и на српском језику.³ Од изузетног

језичког раскола. Ивић је објашњавао да је прихватање овог модела језика – новоштокавског ијекавског – имало политичку позадину и далекосежне последице – помогло је Хрватима да интегришу све католике у једну нацију; касније хрватско потенцирање разлика требало је да одвоји Хрвате од Срба и докаже посебност њиховог језика, објашњавао је и да је некадашње залагање српске стране да сачува назив српскохрватски језик углавном последица бриге за српски народ западно од Дрине и тежње да се сачува свеопште, па и језичко јединство, писао је и о каснијим разлозима да се назив српскохрватски и уставом замени називом српски језик. Он је, наиме, још осамдесетих година прошлога века упозоравао да би се, ако би процеси растакања државне заједнице (југословенске) постали неизбежни, настале промене морале одразити и на српску језичку политику, „усмерену – како је говорио – на јачање свести о целовитости српске културе, у којој нема смисла инсистирати на заједништву с онима који то неће“, па би у том светлу и назив 'српскохрватски' морао и уставом бити замењен називом *српски (сјандардни/књижевни) језик*“.

Језички подаци (дијалекатски и ономастички) послужили су проф. Ивићу да покаже и докаже старину и континуитет српског живља на просторима Косова и Метохије и оповргне бројне ненаучне тврдње албанских лингвиста и политичара (са којима је полемисао) у вези са српско-албанским односима.

Са истом посвећеношћу са којом се бавио науком и јавном, политичком и културном сценом Павле Ивић се ангажовао на деспотовачким Данима српскога духовног преображења, уграђујући немали део свога времена у њихове темеље и бивајући искрено задовољан постигнутим.

² П. Ивић, *нав. дело*, стр. 283.

³ Најпотпунију библиографију радова Павла Ивића дао је С. Реметић, *Библиографија радова академика Павла Ивића*, Јужнословенски филолог LVI/1–2, Посвећено Павлу Ивићу, Београд, 2000, стр. 7–49. Ивићевим доприносима лингвистици и српској култури и науци посвећен је и зборник са међународног научног скупа *Живот и дело академика Павла Ивића*, Градска библиотека Суботица – Српска академија наука

је значаја и његова синтеза *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, којом се на основу, понекад и врло оскудног, материјала решава проблем генезе шумадијско-војвођанског дијалекта. Значајна су његова указивања на важност језичке периферије, његово објашњење разлога због којих упадљиво мањинско становништво чува основну структуру свога дијалекта упркос томе што су придошлице далеко бројније. Његово сагледавање српских дијалеката у последњим његовим радовима савим је иновативно – из другог угла посматрани староштокавски и новоштокавски говори названи су структурално конзервативни и структурално иновативни говори, при чему су иновативни говори оно што традиционално називамо староштокавским говорима.⁴

Историју српског језика – књижевног и народног – Павле Ивић је сагледавао у контексту осталих словенских језика, а изузетно познавање српскохрватских дијалеката, као и српскохрватске прозодије, која у највећој мери чува прасловенски прозодијски систем, омогућило је Ивићу да представи развој словенског вокализма и да његову синхрону типологију. Његови најважнији радови из ове области јесу: *Број прозодијских могућности у речи као карактеристика фонолошких система словенских језика* (Јужнословенски филолог, Београд, 1961–1962), *Фактори који утичу на развој вокала у словенским језицима* (Јужнословенски филолог, Београд, 1982), *Правци развоја прозодијског система у словенским језицима* (Јужнословенски филолог, Београд, 1987), *О древности аканья в славянских языках* (Вопросы языкознания, Москва, 1969), коментари карата Општесловенског лингвистичког атласа (у коауторству с Т. Логаром): *Влияние вокального количества на рефлексы *ě* (ОЛА, Београд, 1988), *Влияние вокального количества на рефлексы *ę* (ОЛА, Москва, 1990), *Влияние вокального количества на рефлексы *o* (ОЛА, Wrocław, 1990). У овим радовима Ивић показује на који су се начин и под којим условима развијале прасловенске прозодијске дистинкције широм словенске језичке територије, прелазећи у друга прозодијска обележја или дистинкције у вокалској боји.

Као што је познато, главни извор података о прошлости језика јесу писани текстови из ранијих времена. За историју

и уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Суботица – Нови Сад – Београд, 2004.

⁴ С много оправдања су предложени назив херцеговачко-крајишки уместо источнохерцеговачки дијалекат и враћање на термин зетско-сјенички дијалекат уместо више других назива.

српског народног језика најзначајнији су средњовековни ћирилски документи, пре свега повеље, али и писма и слични списи, који сежу најдубље у прошлост – старији су од глагољских и од латиничних и покривају много пространију територију.⁵ Књижевна дела на народном језику млађа су од повеља, а законски текстови су и млађи, и оскуднији у материјалу, и малобројнији. Стога је Павле Ивић у новосадском Институту за лингвистику (касније Институт за јужнословенске језике) покренуо пројекат, и стао на његово чело, *Историја српскохрватског народног и књижевног језика*, чији је главни задатак био издавање текстова из српског средњег века. Резултат тог рада јесу, између осталог, *Дечанске хрисовуље* (издате у коауторству с Милицом Грковић), које су један од главних извора за познавање времена у коме су настале. Материјал у хрисовуљама, тачније у трима верзијама једне хрисовуље, значајан је за многе научне, лингвистичке и нелингвистичке, дисциплине, али и за реконструкцију историје српског народа. Даровнице су богат извор ономастичких података, драгоцен и стога што представљају најстарији такав текст на целом словенском подручју. Бројна имена и топоними са пространог Дечанског властелинства, које се простирало претежно на територији садашње косовске покрајине, а делом и на територији садашње Албаније и Црне Горе, сведоче да је становништво Властелинства у средњем веку било великом већином српско. Хрисовуље пружају обиље података за историју српског језика, нарочито, с обзиром на карактер текста, о деklinационим и глаголским облицима. Унеколико различите верзије текста указују и на неуједначеност у језику тога времена, као и на напоредно постојање старих облика, који још нису сасвим ишчезли, и нових, који још нису преовладали. Веома је богата и грађа за историју гласовних особина. У неким примерима се огледају старе дијалекатске разлике.⁶

За истраживање историје језика веома је важно осветљавање правописа ћирилских списа, јер само добро проучен правопис омогућује тачно рашчитавање текстова и утврђивање гласовних особина језика. Зато је један од задатака новосадског Института и поменутог пројекта било и систематско испитивање правописа

⁵ П. Ивић, *Студије из српске средњовековне писмености*, прир. Ј. Грковић-Мејџор, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2008, стр. 13, 363. У оквиру ове књиге су: *Дечанске хрисовуље* (рађене у коауторству са М. Грковић), *Правоиџ српскохрватских ћирилских повеља и писана XII и XIII века* (рађен у коауторству са В. Јерковић), *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља* (у коауторству са В. Јерковић).

⁶ *Ист*о, стр. 21.

докумената из 12. и 13. века. Као резултат тога истраживања настала је монографија *Правопис српскохрватских ћирилских њовела и њисама XII и XIII века*, коју је Павле Ивић урадио у коауторству са Вером Јерковић. Анализа правописних одлика докумената показала је да је у најстаријим нашим споменицима писаним народним језиком постојала стабилна правописна норма, заснована на старословенској традицији, као и то да се нови, рашки правопис развијао постепено кроз „фаворизовање једног од двају затечених узуса“, чиме је кориговано дотада важеће мишљење о „рашкој реформи“.

У коауторству са Вером Јерковић Ивић је испитао и правопис Дечанских хрисовуља додавши том истраживању палеографски опис и ортографску анализу (*Палеографски опис и њравопис Дечанских хрисовуља*). Дечанске хрисовуље су у палеографском и ортографском погледу „прави представник свога доба“, по речима Ј. Грковић, а то је доба када су се стабилизовали и уставно писмо и уређени рашки правописни тип.

Од изузетног значаја за познавање историје српског књижевног и народног језика јесу Ивићеве радови у двама енциклопедијама. У Енциклопедији Југославије (књ. 6, Загреб, 1990) објављен је Ивићев синтетички текст *Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски*. На свега педесетак страна дат је згуснуто, језгровито, с обиљем информација, али прегледно и јасно, историјат српског народног језика од његове најраније фазе до Вуковог времена. За разлику од дотадашњих радова из историја језика, који су махом давали преглед развоја гласова и облика неког језика, Ивић обухвата цео језик – гласове, прозодију, облике, синтаксу, творбу речи, лексику и ономастику. Текст није само преглед мање или више познатих чињеница, у њему се доносе и резултати новијих Ивићевих истраживања, као што је, нпр., онај о времену замене полугласа са *a*. Наиме, према ранијим сазнањима до вокализације полугласа у штокавским говорима дошло је крајем 13. и почетком 14. века, док се овде доносе каснија сазнања, по којима се у овим говорима вокал *a* јавља углавном пред крај 14. да би се до половине 15. века у већини источних, југозападних и јужнијих говора штокавског подручја полугласник развио у *a*, односно у *ä*, док се на крајњем истоку и југу до данас чува посебност полугласа.⁷

⁷ П. Ивић, *Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски*, Енциклопедија Југославије, књ. 6, Загреб, 1990, стр. 61. Ова запажања подробно су изнета у раду П. Ивић, М. Грковић, *О њочецима замене њолугласа са а у ћирилским споменицима*, Зборник за филологију и лингвистику XIV/1, Нови Сад, 1971, стр. 53–59.

Развој српског књижевног језика подробно је дат у шест књига *Историје српског народа*. Ти текстови су сабрани и у засебну књигу под називом *Преглед историје српског језика*, која је изашла у оквиру Целокупних дела Павле Ивића. Историјски развој српског језика прати се од времена доласка Словена на Балкан до 1918. године. С обзиром на карактер публикације за коју је писана, периодизација није изведена на основу историје језика већ на основу историје српског народа.

У првом поглављу доносе се подаци о почецима српског језика, о његовом пореклу и издвајању из прасловенске заједнице, као и о процесима који су довели до тога, његове специфичности у односу на остале словенске језике, али и блискост са другим словенским, посебно јужнословенским језицима. Скреће се пажња на талас великих промена у вокализму у 10. и 11. веку, са чијим окончањем (негде у 11. веку) „можемо говорити о посебном српскохрватском језику“. Много занимљивих података које пружају лексика и ономастика, а који говоре о начину живота наших предака, као и о њиховој материјалној и духовној култури, изложено је овде на начин доступан широком читалачком кругу. Ово поглавље се завршава другом половином 12. века.

У даљем излагању доносе се резултати проучавања језика из доба Немањића (1170–1371), с посебним освртом на почетке писмености и учвршћење диглосије, као и на фонетске и морфолошке промене и утицај ових промена на језик српске редакције старословенског. Пажња се посвећује и лексици, нарочито богаћењу лексичког фонда позајмљеницама из језика народа са којима су Срби долазили у контакт. Доста пажње Ивић је посветио ономастици утврђујући доминацију словенских топонима на територији Косова и Метохије и њихову бројност и на просторима данашње североисточне Албаније.

У следећем поглављу (период између 1371. и 1537. године) обрађује се време турских освајања, када је и култура била жртва, како стоји у поднаслову текста. Говори се о језику у доба Деспотовине, о ресавском правопису и уделу Константина Филозофа у стварању овог ортографског типа. Описана је географска распрострањеност српског језика и ширење српских говора сеобама изазваним турским надирањем на ове просторе. Наглашено је да се већ појављују и дијалекатске црте. Топонимија и у овом одељку заузима значајно место.

Период између 1537. и 1699. године је, по Павлу Ивићу, период таворења српске писмености, која је своје уточиште нашла само у манастирима и међу свештенством. У 16. и 17. веку у српску писменост на српкословенском језику све више продире народни језик. Павле Ивић је дао и доста података о језичким променама током 16. и 17. века, као што су тзв. ново (*браћа, робље*) и јекавско јотовање, изазвано

променом *јайѡ* у *је* (*љейѡ*, *ћед*, *ћевојка*), у делу српских говора. Није изостављено ни казивање о губљењу и промени консонаната у већини говора.

Писменост се у 18. веку одвијала на народном и на српскословенском језику, који се нелитургијским текстовима све више посрбљавао – диглосија већ има петовековну традицију. У одељку који говори о овом периоду (а које је написано у коауторству са Александром Младеновићем) Павле Ивић доста пажње посвећује, између осталих, Гаврилу Стефановићу Венцловићу и његовом раду, истичући изванредан Венцловићев језички смисао, изузетне језичке вредности његових превода и прерада беседа. Међутим, он указује и на заблуду у којој се често налази данашња јавност: Венцловић се уграђује у ток историје нашег језика и књижевности, а он је, у ствари, изван те историје, о чему ће Ивић говорити и у другим текстовима: „Држао је проповеди верницима и умро је оставивши их у рукопису, јер прилике у којима су Срби живели нису омогућавале штампање. За науку су ти рукописи откривени 100 година касније, што значи да нису деловали онда кад су били актуални. Кад су пронађени, било је касно за њихово деловање. Поздрављени су као драгоцене откриће, као податак о ономе што се могло десити, а није се десило“.⁸

Павле Ивић велику пажњу посвећује Доситеју, истичући да је он први значајнији књижевник који је писао искључиво народним језиком и да заправо његовом делатношћу започиње победonosни пут тог језика, који ће се завршити Вуковом реформом. Ивић указује и на чињеницу да је Доситеј без устезања узимао речи из црквенословенског језика без обличког и гласовног посрбљавања. Отуда његов израз обилује толиким бројем апстрактних речи. Доситејевски језик, како га је називао Ивић, одликују различити стилови у зависности од теме о којој се пише.

Једно поглавље овог одељка посветио је Ивић збивањима у српској култури почетком 18. века, објаснио значај српско-руских веза током 16. и 17. века, као и прихватање рускословенског језика и грађанске ћирилице у српској средини.

Доста обавештења дао је о проблемима славеносрпског језика и о писцима који су на њему стварали. Објаснио је какав је био народни језик у штампаној српској књижевности друге половине 18. века.

И у овом поглављу знатан простор посвећен је страниј лексци. За разлику од средњег века, када је она потицала понајвише из грчког језика и из језика народа који су живели на Балкану, током 18. века у српски језик највише продире западноевропска лексика. Тиме је из-

⁸ П. Ивић, *Полемички сјиси*, стр. 167.

вршен процес европеизације „горњег слоја“ речничког фонда, што је било у складу са тежњама српског грађанског друштва.

Завршно и најобимније поглавље (написано у коауторству са Јованом Кашићем) посвећено је времену победе народног језика и периоду од српске револуције (1804) до Берлинског конгреса (1878). У оквиру излагања о стварању књижевног језика на народној основи говорио је и о личностима које су такође заслужне за остварење те идеје, као што су: Павле Соларић, Јован Дошеновић, Сава Мркаљ, Лука Милованов и др. Симу Милутиновића и Стерију је окарактерисао као оригиналне писце на размеђу епоха. Говорио је и о првим граматицама почетком 19. века, о језику мемоара и хроника из овог времена. Нарочиту пажњу посветио је књижевницима и језикословцима који су допринели победи Вукових идеја, пре свега Ђури Даничићу, Бранку Радичевићу и Његошу.

Као што је имао праву меру у оцени Вукових претходника и савременика, тако је Ивић с мером и разложно оцењивао и Вука. Сматрао је да је добитак од Вукове реформе огроман, јер је књижевни језик и правопис учинила далеко лакшим за учење, што је допринело бржем ширењу писмености и културе у српском народу. Међутим, Ивић наглашава да је с победом Вукове реформе доста и изгубљено, пре свега у области апстрактних појмова, а у вези с еластичношћу и елеганцијом реченице учињен је каткад и корак уназад. „Вуков текст, у поређењу с текстовима низа његових савременика, који нису били вуковци, заиста понекад зазвучи тешко и неуглађено. Међутим, не треба прецењивати овај губитак: Вукова реформа јесте победила, али су се у вуковски и поствуковски књижевни језик увукле и многе особитости дотадашњег језика [...] И саме Вукове изјаве су током времена постајале све умереније. Он је, иако велики борац, у пракси чинио доста компромиса, и то је добро.“⁹

Незаобилазна Ивићева студија *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, објављена први пут као поговор уз фототипско издање *Рјечника* у оквиру Сабраних дела Вука Караџића (Београд, 1966), нашла је место и у последњем тому *Историје српског народа*, као и у четвртој књизи Целокупних дела Павла Ивића.¹⁰

Поред развоја народног језика и путева којима се кретао језик писмености, Павле Ивић је пратио и развој српског писма. Сматрао је да је за развој данашњег писма био значајан 18. век, када су штампана слова настала стилизацијом уставних, а писана стилизацијом

⁹ *Исто*, стр. 164–165.

¹⁰ П. Ивић, *О Вуку Караџићу*, прир. А. Младеновић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1991.

брзописа. Истакао је заслуге Захарија Орфелина и његове *Калиграфије* из 1759. године. Орфелин је, као и други (Емануил Јанковић, Лукијан Мушицки, Стефан Стратимировић), сматрао да стару ћирилицу, гломазну и преоптерећену сувишним знацима, треба прилагодити особинама тадашњег српског језика, али није било довољне сагласности како то учинити. Ивић је нагласио велики значај Саве Мркаља за реформу српске ћирилице и његов утицај на Вука Караџића. Вукова целовита реформа била је крупан преокрет који је трајно обележио српску културу од почетка 19. века до данас.

Посебан значај за познавање историје српског језика – спољашње и унутрашње – има књига *Српски народ и његов језик*,¹¹ у којој се историја језика преплиће с историјом српског народа. Као илустрацију садржаја навешћемо само неке од наслова: *Наша етничка историја и наш језик*, *Судбина нашег језика као оруђа културе*, *Смисао збивања у историји књижевног језика Срба*. Нападана и оспоравана (углавном из политичких разлога) ова књига, заснована на научним аргументима, писана стручно, знањем ерудите, али лаким стилем и занимљиво, постала је незаобилазно штиво за све оне који желе да се обавесте о историји српског народа и његовог језика, о предисторији наших актуелних лингвистичких и политичких понашања и спорења (узроцима, процесима и последицама), „о цивилизацијским, културним, историјским, политичким, етничким, конфесионалним, психосоцијалним и лингвистичким чињеницама и односима у спрези ... [стога је она] најчитаније и најутицајније лингвистичко штиво нашег доба“ на српском језику према речима Милорада Радовановића.¹²

Исцрпан преглед Ивићевих радова из историје језика, Ивићевих учења, ставова, мериторних открића, методолошких иновација захтевао би знатно дужи текст него што то прилика допушта. Зато нека ово буде само подстицај за оне који желе да се упознају са делом које „импресионира обимом и дорађеношћу“, делом које карактерише „ненарушена корелација између његовог квантитета и квалитета“, како каже Слободан Реметић.

¹¹ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, прир. М. Радовановић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.

¹² Када је књига изашла из штампе, непријатељски је дочекана од стране најпознатијих политичара у земљи (напали су га због српског национализма Душан Драгосавац, Тодо Куртовић, Веселин Ђурановић, а Јосип Врховец и ПК Војводине тражили су да буде избачен из службе). Нема сумње, истина која је говорила о распрострањености српског језика и пореклу хрватског књижевног језика узбудила је многе духове.

Рада Стийович

ПАВЛЕ ИВИЧ КАК ИСТОРИК ЯЗЫКА

Резюме

В работе представлен обзор главных достижений Павла Ивича в области истории сербского языка, а также обзор его учения, позиций, важных открытий, методологических инноваций, связанных с данной областью. Обращаем внимание на работы, в которых замечаем удачное сочетание Ивича историка языка и диалектолога, а также Ивича историка языка и фонолога.